

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІ ӘКІМШІЛІГІ
АДМИНИСТРАЦИЯ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
EXECUTIVE OFFICE OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Л.Н.ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ЕВРАЗИЙСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ Л.Н.ГУМИЛЕВА
L.N. GUMILYOV EURASIAN NATIONAL UNIVERSITY

ТАРИХШЫЛАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ КОНГРЕСІ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОНГРЕСС ИСТОРИКОВ
NATIONAL CONGRESS OF THE HISTORIANS



**«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖӘНЕ ЕУРАЗИЯ КЕҢІСТІГІ:
ҚАЗІРГІ ЗАМАН МЕН ДАМУ КЕЛЕШЕГІ» атты**
Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдығына арналған
халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының
МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
международной научно-практической конференции
**«РЕСПУБЛИКА КАЗАХСТАН И ЕВРАЗИЙСКОЕ ПРОСТРАНСТВО:
СОВРЕМЕННОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ»,**
посвященной 25-летию Независимости Республики Казахстан

WORKS
of the international scientific-practical conference
**«THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND THE EURASIAN SPACE:
THE PRESENT AND THE FUTURE DEVELOPMENT»**
dedicated to the 25th anniversary of Independence of the Republic of Kazakhstan

II бөлім • часть II • part II

АСТАНА
2016

ӘОЖ 94(574)(063)

КБЖ 63.3(5Қаз)

Қ18

Бас редактор: Сыдықов Е.Б. - Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры, т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі

Редакция алқасы:

Молдажанова А.А. – п.ғ.д., профессор, оқу ісі жөніндегі проректор

Қамзабекұлы Д. – ф.ғ.д., профессор, әлеуметтік-мәдени даму жөніндегі проректор

Айтмағамбетов Д.Р. – ректордың аппарат жетекшісі

Пауло Ботта – профессор, Аргентина

Жеребцов И.Л. – т.ғ.д., профессор, Ресей

Гюрер Гульсевин – т.ғ.д., профессор, Түркия

Садықов Т.С. – т.ғ.д., профессор, тарих факультеті деканы

Көмеков Б.Е. – т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі

Дүкенбаева З.О. – т.ғ.д., профессор, Еуразиялық зерттеулер кафедрасының меңгерушісі

Алпысбес М.А. – т.ғ.д., профессор

Бердагулова С.К. – т.ғ.к., доцент

Абдрахманова Г.С. – т.ғ.к., доцент

Сыздық С.Қ. – магистр, оқытушы

Редакция алқасының көзқарасы мақала авторларының пікірімен сәйкес келуі міндетті емес.

Мнение авторов публикаций не обязательно должно совпадать с мнением редакционной коллегии.

The opinion of the authors of publications do not necessarily coincide with the views of the editorial board.

Қ18 «Қазақстан Республикасы және Еуразия кеңістігі: қазіргі заман мен даму келешегі» атты Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның мақалалар жинағы, II б. 435 б. / Жалпы ред.бас. Е.Б. Сыдықов. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ баспасы.

Труды Международной научно-практической конференции «Республика Казахстан и евразийское пространство: современность и перспективы развития», посвященной 25-летию Независимости Республики Казахстан, часть II. 435 стр. / Под ред. Е.Б.Сыдыкова – Астана: Издательство ЕНУ им. Л.Н.Гумилева.

Works of the international scientific-practical conference «The Republic of Kazakhstan and the Eurasian space: the Present and the Future Development», dedicated to 25th anniversary of Independence of Kazakhstan, part II. 435 p. / edited by E.B. Sydykov – Astana: Publishing house of L.N. Gumilyov Eurasian National University.

ISBN 978-9365-31-794-1

Жинақта 2016 жылдың қазан айының 20 күні Астана қаласында Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінде өткен Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары берілген. Мақалалар автордың редакциясымен жарияланды.

В сборнике представлены труды международной научно-практической конференции, посвященной 25-летию Независимости Республики Казахстан, прошедшей в ЕНУ имени Л.Н. Гумилева. Астана, 20 октября, 2016 г. Материалы публикуются в авторской редакции.

The collection contains the works of the international scientific-practical conference dedicated to 25th anniversary of Independence of the Republic of Kazakhstan, which was held at the L.N. Gumilyov ENU. Astana, October 20, 2016. Materials are published in author's version.

ISBN 978-9365-31-794-1

ӘОЖ 94(574)(063)

КБЖ 63.3(5Қаз)

МАЗМҰНЫ

СЕКЦИЯ – 1. ЕЖЕЛГІ ДӘУІРДЕН ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢГЕ ДЕЙІНГІ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТІ / ИСТОРИЯ И КУЛЬТУРА КАЗАХСТАНА С ДРЕВНЕЙШИХ ВРЕМЕН ДО НАШИХ ДНЕЙ

Абдрахманова Г.С., Каратаев О.К. ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ВЕЛИКОГО ШЕЛКОВОГО ПУТИ НА ТЕРРИТОРИИ КАЗАХСТАНА	3
Абдрахманова К.К. ТОРГОВЛЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫМИ ТОВАРАМИ В ГОРОДАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО КАЗАХСТАНА В 1950-1970-е ГОДЫ	6
Абуев К.К. СИБИРСКОЕ ХАНСТВО В КОНТЕКСТЕ КАЗАХСКО-РУССКИХ ОТНОШЕНИЙ (историография проблемы)	9
Азмұханова А.М. ЖӘДИДТІК ОҚУ ЖҮЙЕСІНЕ КӨШУ ЖОЛЫНДАҒЫ ҰЛТ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ЕҢБЕГІ.	14
Азнина К.А. ҚОЙЛЫБАЙ БАҚСЫНЫҢ КҮЙ ӨНЕРІ МҰРАСЫ	19
Алибек С.Н., Косанбаев С.К. ОПИСАНИЕ ТРАДИЦИОННОГО УКЛАДА ЖИЗНИ И БЫТА КОЧЕВЫХ КАЗАХОВ ТУРКЕСТАНСКОГО КРАЯ (НА ПРИМЕРЕ Н.ЗЕЛАНДА, Н.КАЛМАКОВА, Г.И.СПАССКОГО И Б.ЮЗЕФОВИЧА)	21
Алпысбес М.А. ШЕРУШІ БАЙТАЙЛАҚ БАТЫР ТУРАЛЫ ТАРИХИ-ШЕЖІРЕЛІК ДЕРЕКТЕРДІҢ ТАҒЫЛЫМЫ	24
Альжанова Э.Е. КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬНОЕ ДЕЛО КАЗАХСТАНА В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА	30
Амрина М.С. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДАЛАЛЫҚ ОБЛЫСТАРЫН ЗЕРТТЕГЕН Ф.А. ЩЕРБИНА ЭКСПЕДИЦИЯСЫНЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРЫЛУ ТАРИХЫ	32
Анасова А.Б. МЕРЗІМДІ БАСПАСӨЗ МАТЕРИАЛДАРЫ БОЙЫНША XIX ҒАСЫРДЫҢ АЯҒЫ МЕН XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ТОРҒАЙ ОБЛЫСЫНЫҢ МӘДЕНИ-РУХАНИ ДАМУЫ	41
Арапов Ж.М. ҚАЗАҚ ЭТНОСАЯСИ БІРЛЕСТІГІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ НАЙМАН ТАЙПАСЫНЫҢ ОРНЫ	43
Ахметшина Г.У. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ КИІМІНДЕГІ ОЮ-ӨРНЕК	47
Базылхан Н. ТЮРКО-МОНГОЛЬСКИЕ ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ФАКТОРЫ (VII–XIV ВВ.) (этносемантические проблемы погребально-поминальных комплексов)	51
Балгабаева Г.З. РАЗВИТИЕ ВОЕННОГО ДЕЛА НА ТЕРРИТОРИИ КАЗАХСТАНА В ПЕРИОД ЗАРОЖДЕНИЯ КОЧЕВНИЧЕСТВА	57
Балыкова А.М. БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ӨңІРІНДЕГІ МЕДИЦИНАЛЫҚ МЕКЕМЕЛЕРДІҢ ДАМУ ТАРИХЫНАН (XX ҒАСЫРДЫҢ I ЖАРТЫСЫ)	60
Баширова А.М. МЕЧЕТИ И МЕДРЕСЕ В ВОСТОЧНОМ КАЗАХСТАНЕ	62
Баязитова Р.Р., Дукенбаева З.О. ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ТАРИХИ ЗЕРТТЕУЛЕРДЕГІ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ КҮРЕС МӘСЕЛЕЛЕРІ	63
Бекмагамбетова М.Ж., Бекмагамбетов Р.К. ОСВЕЩЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАЗАХСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ НАЧАЛА XX ВЕКА В АКАДЕМИЧЕСКИХ ИЗДАНИЯХ: ПАРАЛЛЕЛЬНАЯ ДЕМОНСТРАЦИЯ	68

Беспалинов А.Т. К ИСТОРИИ ПРОИСХОЖДЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ИССЫКСКОГО ХОЛОДНОГО ОРУЖИЯ АКИНАК В СРАВНЕНИИ С ОСТАЛЬНЫМИ НАХОДКАМИ	71
Біләлова Г.Д. ТАСМОЛА АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ АҢ СТИЛІ	77
Брынза Т.В. ХАРАКТЕРИСТИКА ВЕДУЩИХ ТИПОВ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ЭПОХИ СРЕДНЕЙ БРОНЗЫ УРАЛО-КАЗАХСТАНСКИХ СТЕПЕЙ	80
Бурлуцкая (Банникова) Е.В. ОРЕНБУРГСКИЕ КУПЦЫ ДЕЕВЫ В РУССКО-АЗИАТСКИХ КОНТАКТАХ XIX ВЕКА	83
Дауконова Р.Т., Рамазанова Ф.С. НАУЧНОЕ ОПИСАНИЕ КРАЯ В МАТЕРИАЛАХ ДЕЯТЕЛЕЙ СЕМИПАЛАТИНСКОГО ПОДОТДЕЛА ЗАПАДНО-СИБИРСКОГО ОТДЕЛА РУССКОГО ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА	86
Джуманиязова Н. Х. ПОВСЕДНЕВНАЯ ЖИЗНЬ КАЗАХСКОГО НАСЕЛЕНИЯ В КОНЦЕ XVIII-НАЧАЛЕ XX ВВ. (НА МАТЕРИАЛАХ ОРЕНБУРГСКОЙ ГУБЕРНИИ)	89
Дүкенбаева З.О., Қоскеева Ә.М. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҰЛТ-ТІЛ МӘСЕЛЕСІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ҚЫРЛАРЫ	93
Dukenbayeva Z.O., Shabambayeva A.G. ABOUT THE RESEARCH OF AKZHAN MASHANOV IN THE ANCIENT HISTORY OF KAZAKHSTAN	96
Елтай А. ҚАЗАҚ ЖҮЗДЕРІНІҢ ПАЙДА БОЛУ МӘСЕЛЕСІ	98
Ерболова А.Е. ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ ТРУДОВ ИБН-ФАДЛАНА В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ И ЗАРУБЕЖНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ	100
Ерменбаева Г.К. ВКЛАД ТУРГАЙСКОГО СТАТИСТИЧЕСКОГО КОМИТЕТА В ИЗУЧЕНИЕ ФОЛЬКЛОРА	104
Есимова Ж.К. МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ПЕРИОД ОСВОЕНИЯ ЦЕЛИННЫХ И ЗАЛЕЖНЫХ ЗЕМЕЛЬ	107
Вопора G. L., Habdulina M.K. INSCRIBED VESSELS AND SILVER ARTEFACTS FROM SOUTHERN KAZAKHSTAN IN THE SECOND HALF OF THE 1 ST MILLENNIUM BC	111
Жанақова Н.Т. ҰЛЫ ЖІБЕК ЖОЛЫНЫҢ ТАРИХИ МАҢЫЗЫ	118
Жанғалиев У.К. ҚЫПШАҚТАР ХАНДЫҒЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАҒДАЙЫ	121
Жаркенова А.М. КЕҢЕСТІК ОДАҚ ДӘУІРІНІҢ 50-80-ЖЖ. СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ НЕГІЗГІ ЭТНИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІГІ	124
Жаркенова А.М., Жардемова А.А. САРАЙШЫҚ - ЕЖЕЛГІ ҚАЛАНЫҢ ҰЛЫЛЫҒЫ	129
Жауымбаев С.У. ҚАРҚАРАЛЫ ӨңІРІН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ТҮРҒЫДАН ЗЕРТТЕУ	131
Жумабаева Ж.К. ПРОБЛЕМАТИКА КАЗАХСТАНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА(1920-1990)	135
Жұмабаева Ж.К. «САРАЙШЫҚТЫҢ КРЕМЛІ» МӘСЕЛЕСІ: АҢЫЗ БЕН АҚИҚАТ	138
Ибадуллаева З.Ө. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҚҰРАМЫНДАҒЫ СУНАҚТАР	142

Исенов Ө.И. «МӘДЕНИ МҰРА» БАҒДАРЛАМАСЫ АЯСЫНДА ЖАРИЯЛАНҒАН ТАРИХИ ЕҢБЕКТЕР ХАҚЫНДА	144
Искакова К.Ы., Оразаев С. Б. «ОТАНДЫ ҚОРҒАУДА» ГАЗЕТІ – ЛЕНИНГРАД МАЙДАНЫ ЖАУЫНГЕРЛЕРІ ӨМІРІНІҢ АЙНАСЫ	147
Исмаилов С.С., Бисембаева А.К. СТАНОВЛЕНИЯ И ЖИЗНЕННЫЕ ОРИЕНТИРЫ Ч.ВАЛИХАНОВА	149
Кабульдинов З.Е. «РАЗНОЕ ПРОИСХОЖДЕНИЕ» ИЛИ ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ПОЛИЭТНИЧЕСКОГО КАЗАХСТАНА (к вопросу о реализации «Доктрины национального единства Казахстана»)	152
Кабылбекова Б.Т. НАУЧНАЯ И ТВОРЧЕСКАЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ КАРЛАГА: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ	157
Кабылтаева С.К. РОЛЬ КАЗАХСКИХ ХАНОВ И БАТЫРОВ В ОХРАНЕНИИ ЦЕЛОСТНОСТИ КАЗАХСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В БОРЬБЕ ПРОТИВ «ДЖУНГАРСКОЙ АГРЕССИИ»	159
Каиржанов А.К. ТАМГОВАЯ ТЕОРИЯ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ДРЕВНЕТЮРКСКОГО РУНИЧЕСКОГО АЛФАВИТА	162
Калыш А.Б. К ВОПРОСУ ОБ ЭТНИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ РАЗВОДОВ В АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ	167
Карибекова М.Е. ҰЛТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛЫНДАҒЫ ЗИЯЛЫЛАР ҚЫЗМЕТІ	169
Касенов Е.Б. К ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ	173
Козаченко Е.А. ЖИЛИЩНО-БЫТОВАЯ ПОВСЕДНЕВНОСТЬ ЛЮДЕЙ В 70-х ГОДАХ XX ВЕКА НА ПРИМЕРЕ УСТЬ-КАМЕНОГОРСКА	176
Крыкбаева С.М. ӨНЕРДЕГІ РӘМІЗ ҰҒЫМЫНЫҢ МӘДЕНИ МАЗМҰНЫ	178
Кусаинова Ж.Д. ДВИЖЕНИЕ КЕНЕСАРЫ КАСЫМОВА: ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ	181
Кушкумбаев А.К. ИСТОРИЧЕСКАЯ СЕМАНТИКА ТЕРМИНА «ЗОЛОТАЯ ОРДА»	184
Қабықаев Е.Ж. КЕҢЕСТІК КЕЗЕНДЕГІ ЗАЙСАН АУДАНЫНЫҢ МӘДЕНИЕТІ	188
Қашқымбаев А. ЕГЕМЕНДІК ПЕН ТӘУЕЛСІЗДІК ТАРИХЫНДАҒЫ ЕЛЕУЛІ КЕЗЕҢ	191
Қуандық Е. ИНДУСТРИЯЛАНДЫРУДЫҢ ЗАРДАПТАРЫ	193
Мағзумова А.С. ЖАЙЫҚ ҚАЛАШЫҒЫ ТЫҢ ДЕРЕКТЕРДЕ	201
Мажитов С.Ф. ФЕНОМЕН «ЭПОХИ ПЕРЕМЕН» И НАЧАЛО СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА (1985-1999 гг.)	204
Макашева А.С. ФОРМИРОВАНИЕ АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО УСТРОЙСТВА АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ: ЭКСКУРС В ИСТОРИЮ	207
Малыбаева Б.С. ПЕРЕСЕЛЕНЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА В ЦЕНТРАЛЬНОМ КАЗАХСТАНЕ В 1920-30-ЫЕ ГОДЫ	210
Маутканова А.Т. ЭТНИЧЕСКИЙ СОСТАВ ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ В 1999 – 2016 гг.	213

Молдабай Талғат КӨНЕ ТҮРІК ЖАЗУЫ ТАҢБАЛАРЫНЫҢ СЕМАНТИКАСЫ ЖӘНЕ АВТОХТОНДЫҚ НЕГІЗДЕРІ	215
Мурат Уали ТРИ КЛАНА, ТРИ ЧАСТИ, ТРИ ЖУЗА	219
Мусабекова Р.М. О РЕПРЕССИРОВАННОМ ПИСАТЕЛЕ КАЗАХСТАНА (о писателе Ю. Домбровском)	221
Мусабекова У.А., Абилкасым М. ЭТНОКУЛЬТУРА ТЮРКСКИХ НАРОДОВ (НА МАТЕРИАЛЕ ТЮРКСКИХ ПАМЯТНИКОВ)	225
Мұхатова О.Х. ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ТАРИХИ ОЙДЫҢ ДАМУЫ ЖӘНЕ МАХМҮД ҚАШКАРИ	227
Нуржанов А.А. КЕРАМИЧЕСКИЕ КОМПЛЕКСЫ ГОРОДИЩА КУЛАН	230
Оросхан Б. ТОРЕВТИКА ЖӘНЕ КӨШПЕЛІЛЕР ӨНЕРІ	235
Өтениязов С. ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТІ ТАРИХЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ	237
Pedraski M, Умиткалиев У.У., Айтбаев А.Б., Адельчанов К.С. ПОЛЬСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В ОБЛАСТИ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОЛОГИИ	242
Петрич Л.В. МЕТОДЫ РАБОТЫ ПО ЛИКВИДАЦИИ НЕГРАМОТНОСТИ НЕРУССКИХ НАРОДОВ ОРЕНБУРЖЬЯ В 1920-1930-Е ГОДЫ	244
Рамазанова Ф.С., Балапанова Э.М. ФОРМИРОВАНИЕ МЕХАНИЗМА РУКОВОДСТВА МОДЕРНИЗАЦИЕЙ КУЛЬТУРНОЙ СФЕРЫ КАЗАХСТАНА (20-30 ГГ. XX В.)	247
Рахимбекова А.К., Ботаева З.Ф. ВКЛАД П.И. РЫЧКОВА В ИЗУЧЕНИЕ КАЗАХСТАНА: НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ	250
Рахимбекова А.К., Садвакасова С.У. ИЗ ГЛУБИНЫ ВЕКОВ: ИСТОРИЯ И ЗНАЧЕНИЕ НАГРАД	252
Сабитов Ж.М. ДЖАМИ АТ-ТАВАРИХ КАДЫРГАЛИ ЖАЛАИРИ КАК ИСТОЧНИК О ЖИЗНИ УРУС-ХАНА	255
Садвокасова З.Т., Султанова А. ПУБЛИКАЦИИ ПО ПРОБЛЕМЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПАРТИЙНО-СОВЕТСКОЙ НОМЕНКЛАТУРЫ	258
Садыков Т.С., Жакиянова А.Н. ҚАЗАҚТЫҢ АУЫЗША ТАРИХЫНЫҢ ҰЛТ ТАРИХЫН ЗЕРДЕЛЕУДЕГІ РӨЛІ	261
Сайлаубаева Н.Е. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ӘСКЕРИ ӨНЕРІ	263
Сейтказина Қ.О., Тұрсынбек Ж.Қ. ҰЛЫ АҒАРТУШЫ ШОҚАН УӘЛИХАНОВ ӨМІРІНІҢ БЕЛЕСТЕРІ	266
Сейткалиев М.К., Буранбаев Р.Н. ИССЛЕДОВАНИЕ СВЯТИЛИЩ ПОЛУОСТРОВА ТУПКАРАГАН В 2015 ГОДУ	268
Сембаева Ә. ЕЖЕЛГІ ДӘУІРДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ МӘДЕНИЕТІ	270
Сураганова З.К. НЕМАТЕРИАЛЬНОЕ КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ КАЗАХСКОГО НАСЕЛЕНИЯ ЗАРУБЕЖНОГО АЛТАЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ	272
Сыздыкова А.М. ОРГАНИЗАЦИЯ ГОРНОГО ДЕЛА В ПРОШЛОМ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ	276

Сыздық С.Қ. ЖАҢА ДЕРЕКТЕРМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ ӘДІСТЕРІ	278
Танатарова Ж.Т., Кенжебаева С.Е. ИДЕЙНАЯ КОНСОЛИДАЦИЯ МУСУЛЬМАН В ДО-РЕВОЛЮЦИОННЫЙ ПЕРИОД	281
Тастекова Г.Б. 1920-шы ЖЫЛДАРЫ ҚАЗАҚ ЖЕРІ ШЕКАРАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН АНЫҚТАЛУЫ МӘСЕЛЕСІНІҢ ТАРИХНАМАСЫ	287
Ташагыл А., Акмадиева Г.П. ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ДИПЛОМАТИЯСЫНЫҢ ТАРИХЫ	290
Тлеугабұлов Д.Т., Свиридов А.Н. ТОПОГРАФИЯ ПОСЕЛЕНИЙ РАННЕГО ЖЕЛЕЗНОГО ВЕКА САРЫАРКИ	293
Төлеубаев Ә.Т., Жұматаев Р.С., Шагирбаев М.С. ШІЛІКТІ ҚОРЫМЫНДА 2016 Ж. ЖҮРГІЗІЛГЕН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫҢ НӘТИЖЕЛЕРІ (бастапқы хабарлама)	297
Төлеубаев Ә.Т., Жұматаев Р.С., Шагирбаев М.С. АЛАКӨЛ АЙМАҒЫНДАҒЫ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ҚАЛА МӘДЕНИЕТІ	304
Тұлбасиева С.К. XIX-XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫСТАР ЖАЙЫНДАҒЫ ОЙ-ПІКІРЛЕРДІҢ ДАМУЫ	308
Түлекова М.К. ЕГЕМЕНДІК ЖЫЛДАРДАҒЫ КӨШІ-ҚОН	312
Туменова Л.Е. XIX Ғ. ҒАЛЫМДАР, САЯХАТШЫЛАР, ЭТНОГРАФТАРДЫҢ БӨКЕЙ ХАНДЫҒЫ ТАРИХЫНЫНА ҚАТЫСТЫ ЗЕРТТЕУЛЕРІ	315
Зәкенұлы Т. ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІЛІГІНІҢ АРҒЫ БАСТАУЛАРЫ	319
Үмітқалиев Ұ.Ұ. Ә.М. ОРАЗБАЕВТЫҢ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖҮРГІЗГЕН ЗЕРТТЕУЛЕРІ	327
Хабдулина М.К. НОВЫЕ ПОДХОДЫ В ИЗУЧЕНИИ ПРОБЛЕМ РАННЕСРЕДНЕ-ВЕКОВОЙ АРХЕОЛОГИИ САРЫ-АРКИ	332
Шаймердинова Н.Г., Төребекова С.М. КӨНЕ ЖӘНЕ ОРТА ҒАСЫР ЕСКЕРТКІШТЕРІНДЕГІ КӨСЕМШЕ ФОРМАЛАРЫНЫҢ ДАМУЫ	335
Шаймуханова С.Д., Баймағамбетова Ж.М. ПРОБЛЕМА ОТНОШЕНИЯ КАЗАХСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ К ВОССТАНИЮ 1916 ГОДА В СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ	338
Шахаман З.Б. ЭТНОДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ (1999-2016 ГГ.): КРАТКИЙ ОБЗОР	340
Шойбекова А.С. РАҚЫМЖАН ҚОШҚАРБАЕВТЫҢ ЕРЛІГІ ТУРАЛЫ 1945-1960 ЖЫЛДАРДАҒЫ ПАЙЫМДАУЛАР	344
Шыныбеков Б.Ш. ДӘСТҮРЛІ ҚОҒАМДАҒЫ ТҮРМЫС-ТІРШІЛІКТЕГІ ҚАЗАҚ ҚЫЗДАРЫ МЕН ӘЙЕЛДЕРІНІҢ ОРНЫ	346
Ыбырайхан М.Ы. СІБІРЛІК КӨПЕС С.А. ПОПОВТЫҢ ОРТАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КЕН ЗАУЫТ ІСІ	350
СЕКЦИЯ – 2. ҰЛЫ ДАЛА ЕЛІ ЖӘНЕ Л.Н. ГУМИЛЕВТІҢ ЕУРАЗИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ / СТРАНА ВЕЛИКОЙ СТЕПИ И ЕВРАЗИЙСКИЕ ВЗГЛЯДЫ Л.Н. ГУМИЛЕВА	
Айтмағамбетов Д.Р. ҰЛЫ ДАЛА ЖӘНЕ Л.Н. ГУМИЛЕВТІҢ ЕУРАЗИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСЫ	354
Арапов Ж.М. ГУМИЛЕВТІҢ КӨШПЕЛІ ЖӘНЕ ТҮРКІ ХАЛЫҚТАР ТАРИХЫНА ЗЕРТТЕЛУ КӨЗҚАРАСЫ	356

Әлібек С.Н. Ә.Н.БӨКЕЙХАНОВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ТҮРМЫСЫ МЕН МӘДЕНИЕТІН СІПАТТАУ	358
Байбулсинова А.С. ҰЛТ ЖОСПАРЫ – ҚАЗАҚСТАНДЫҚ АРМАНҒА БАСТАЙТЫН ЖОЛ	360
Байбулсинова А.С., Серикова Л.С. ҰЛЫ ДАЛА ТАРИХЫ: ЗАМАНАУИ ТАНЫМ	362
Бикенов А.Х. Л.Н.ГУМИЛЕВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ КӨНЕ ТҮРІК ҚОҒАМЫНА ТӘН БІЛІК ИНСТИТУТТАРЫ	367
Болатұлы Нұржан «ҚАЗАҚ ЕЛІ САЯСАТЫ – ТЫНЫШТЫҚ ҒӘМ ТҮРАҚТЫЛЫҚ КЕПІЛІ: ТАРИХИ-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ»	370
Бүлекбаев С.Б., Алямова З.А. К ВОПРОСУ ВКЛАДЕ НОМАДОВ В МИРОВУЮ ЦИВИЛИЗАЦИЮ	373
Жақия М.Қ. КАРЛАГ - ҚАЗАҚТЫҢ ҚАСІРЕТІ ...	376
Искакова К.Ы., Елтай Ақтан Л.Н. ГУМИЛЕВТІҢ ПАССИОНАРЛЫҚ ИДЕЯСЫ МЕН ЭТНОГЕНЕЗ ТЕОРИЯСЫ ЭТНИКАЛЫҚ ТАРИХТЫ ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ	379
Кабылтаева С.К., Комарова Дамира ЕВРАЗИЙСКИЕ ИДЕИ ЛЬВА НИКОЛАЕВИЧА ГУМИЛЕВА И СОВРЕМЕННОСТЬ	382
Кала Н.С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТУРИЗМ САЛАСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫНЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ	384
Кенжебай Р.Н. Сейдахметова Г.Т. ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН АЙМАҒЫНДА ТУРИЗМ САЛАСЫН ДАМУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕРІ	386
Любичанковский А.В. ЭТНОЛОГИЧЕСКАЯ ДЕТЕРМИНАНТА ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ВМЕЩАЮЩИЙ ЛАНДШАФТ В КОНТЕКСТЕ КОНЦЕПЦИИ ЭТНОГЕНЕЗА Л.Н. ГУМИЛЕВА	390
Номогоева В., Раднаева Э.Л. СТАНОВЛЕНИЕ БУРЯТСКОЙ НАУКИ В КОНТЕКСТЕ ЕВРАЗИЙСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ	392
Оловинцов А.Г. «ИГО» ИЛИ ТОЛЕРАНТНОСТЬ НА ПРИМЕРЕ СУЩНОСТИ КАСИМОВСКОГО ХАНСТВА В XV-XVII ВЕКАХ	396
Өмірбекова Ж. КӨШПЕЛІЛЕРДІҢ ЭТНОЭКОЛОГИЯЛЫҚ ДӘСТҮРЛЕРІНІҢ ЗЕРТТЕЛУ ДЕҢГЕЙІ	400
Пилипчук Я.В. ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА КАРЛУКСКОГО ДЖАБУЯТА	404
Radnaeva E., Talgatbek M., Dukenbaeva Z. AKZHAN AL - MASHANI IS A RESEACHER OF THE GREAT STEPPE CIVILIZATION	407
Рахимбекова А.К. ЭТИКА ДИАЛОГА МЕЖДУ НАРОДАМИ: НА ПРИМЕРЕ «ЛЕСА» И «СТЕПИ»	410
Сакенов Д.Ж. ЭТНОКУЛЬТУРНАЯ МОДЕЛЬ ГЕНДЕРНОГО ВОСПИТАНИЯ КАЗАХОВ	413
Серикова Л.С. ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО СУВЕРЕНИТЕТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	417
Сыздықов С.М., Смағұлов Н.Б. КҮЛТЕГІН ЖАЗБАСЫНДАҒЫ ЕЖЕЛГІ ТҮРІКТЕРДІҢ «МӘҢГІ ЕЛ» САЯСИ МАНИФЕСТІ	419
Шалдарбекова А. К ВОПРОСУ О ГЕОГРАФИЧЕСКИХ И ХРОНОЛОГИЧЕСКИХ РАМКАХ ДРЕВНЕТЮРКСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ	426

Список литературы:

1. Н.Зеланд Киргизы. Этнологический очерк. // Записки Западно-Сибирского отдела ИРГО. Книга VII, выпуск III. Омск, 1885. С.17.
2. Там же. С. 18.
3. Там же. С. 19.
4. Н.Калмакова «Некоторые семейные обычаи киргизов северных уездов Сырдарьинской области. // Кауфманский сборник Москва, 1910. С. 221.
5. Там же. С. 222.
6. Там же. С. 223.
7. Спасский Г. И. Киргиз-кайсаки Большой, Средней и Малой орды // Сибирский вестник. - СПб., 1820. - Часть 10. - С.144.
8. Юзефович Б. О быте киргизов Тургайской области // Русский вестник. - СПб, 1880. - Т. 146. - С. 801.
9. Там же. С. 820.

Алпысбес М.А

**ШЕРУШІ БАЙТАЙЛАҚ БАТЫР ТУРАЛЫ
ТАРИХИ-ШЕЖІРЕЛІК ДЕРЕКТЕРДІҢ ТАҒЫЛЫМЫ**

Халықтың жадысында ерекше орын алатын тарихи тұлғалар – батырлар мен билер екені баршаға аян. Батырлық жырларда баяндалатын Алпамыс батыр, Қобыланды батыр, Ер-Көкше, Ер-Қосай батырлар, Ер-Едіге есімдері қазақтың санасына бала жастан бекіп, ұлттық сана-сезімнің қайнар көзіне айналған. Сан ғасырлар бойы жинақталып келген халықтың ұжымдық тарихи зердесін ортақ ұғым шежіре деп атаймыз. Шежіре әрбір тұлғаның тарихи шығу тегін тиянақты баяндайтын дәйекті дерек көзі. Атақты хан Абылайдың замандасы, керейдің жеті ағайынды шеруші руына ұран болған болған Байтайлақ батыр Бәйімбетұлы (1703-1781) туралы нақты мәліметті де осы шежірелерден алып отырмыз.

Байтайлақ батыр туралы шежіреші Ш. Рахметұлының «Ер-Жәнібектің серігі, шерушінің ұраны, азаткер баба», ғалым С. Тәукейұлының «Байтайлақ батыр барша қазақтың мақтанышы», Қ.Жанәбілұлының «Байтайлақ батыр кім?», және басқа да мақалалар жарыққа шыққан. Жазылған шежірелік кітаптар да бар. Ендігі мәселе, сол еңбектерде келтірілген мәліметтерді деректі зерттеу тұрғыда ғылым еншісіне алып, тарихнама айналымына түсіру болмақ.

Батыр баба-Байтайлақ,

Қатулана айқайлап,

Атой сала шапқанда,

Жауы қашар сай-сайлап, - деген жыр жолдары қазақ батырларының ерлігі жырлау дәстүрінің бір көрінісі. Сондықтан шежіре мен жыр, батырлық жыр болсын, тарихи жыр болсын, оның негізгі мақсаты халық басынан өткен тарихи оқиғаларды есте сақтау үшін, ұрпаққа ғибрат, тәрбие құралы болу үшін өлең, дастан, толғау, жырларға айналған. Естелік ретінде айтылған қара сөзді өлеңге айналдыру – ақпарат сақталуын қамтамасыз ететін маңызды бір құрал. Белгілі бір тарихи оқиғаны жинақы әрі көркем, есте қалатындай етіп санаға орнықтыратын аса қажет нәрсе сол халық шежірелері болып табылады.

Жазушы Шынай Рахметұлының мақаласында есімі аталған Ахмет қария Сапыұлы (1916-1994) «Қарасеңгір», «Кенжебек айдаған», үрке көшу уақиғаларынан сыр шертіп, Жәнібек, Арқалық туралы дастандар жатқа айтып бергенде, Жәнібек туралы жырдың бір тұсында:

Байтайлақтың мінгені,

Бәйге басы қаракөк.

Тұяғымен тұлпардың,

Тас шашырап, жанады от.

Жәнекеңнің барады,

Жау жағына қалқан боп,

Жел жағына пана боп, – деп жырлаған. Бұдан басқа, «батыр баба Байтайлақ жоңғар, шүршіт, қырғыз, орыстан елін қорғаған ер. Бейті Алтай маңында, басында найзасы мен босмойын шоқпары шаншулы екен, қойға топалаң тигенде басына барып түнететін киелі жер еді»-деген әңгіме бала кезімізде қариялар тарапынан жиі айтылатын» - деген шежірелік дерек келтіреді.

Қытайда тұратын белгілі ғалым, қоғам қайраткері Қадыс Жанәбілұлының бастамасымен өткен еске алу, батыр бабаның рухына тағзым ету шаралары нәтижесінде хан Абылай заманының баһадүр батыры, жүздікті басқарған қолбасшы, Байтайлақ Бәйімбетұлының құрметіне Шығыс Қазақстан облысы, Жарма ауданы Қалбатау етегінде кесене ескерткіші ашылып, «Абақ керей», «Шеруші шежіресі», «Меркіт шежіресі», «Ителі шежіресі», «Молқы шежіресі» атты шежірелерді жазып, «Ақыт қажы Үлімжіұлы шығармаларын», «Орданың соңғы көші» атты еңбектерді жарыққа шығарған Қадыс ақсақал Жанәбілұлы (1936.26.12, Алтай аймағы Алтай қаласының Алақак ауылы), ел жадысы сақтаған қария сөзді хатқа жазған, әрбір қазаққа тән әдебиетке, тарихқа деген құштарлығымен тарихта өткен Байтайлақ батыр Бәйімбетұлы сынды қазақтың даңқты тарихи тұлғасын дәстүрге сай дәріптеп, ескерткіш орнатқызды.

Байтайлақ батыр кім? Байтайлақ батырдың кіндік қаны тамған жері – қазір Ресей жерінде қалған Ор қаласы. Осы қаланың маңындағы Керей жұрты деген жерде орналасқан. Ресей Әбілқайыр ханның рұқсатымен Ор бекінісін салып, содан қазақ даласын отарлау саясаты басату алған. Байтайлақ батыр заманында Ор қаласына алғашқы жорықтарын жасаған, жоңғарға қарсы атой салып, жеңістің туын тіккен, керей ауылдарын Алтай жеріне қоныс аударып орналастыру Абылай ханның тікелей тапсырмасымен болған деседі. Қадыс ақсақал Жанәбілұлы дерегінде айтылғандай, Байтайлақ батыр жекпе-жекте қарулы, айлалы, атойда қайратты жеңімпаз, әскер басқарғандықтан халқы мойындап, шеруші руының ұранына айналған аруақты адам болған. Жаугершілік немесе табиғи апат, аң-құс апаты болған кезде «Байтайлақ!» деп ұран шақырылса, ер-әйел, бала-шаға қалмай аттанысқа келетін ұлттық рух болып салтқа айналған құндылықты ұрпақтар түсіне алады. Байтайлақ батыр шерушінің өбересі. (бала, немере, шөбере, өбере, шөпшек, жүрежат, туажат, жекжат). Байтайлақ батыр 1703-ші жылы Балқаш көлінің солтүстік тұсында, енді біреулердің айтуынша Ертіс өңірінде дүниеге келген. Амалбай молланың мынадай бірі естелігі соны айғақтайды: «шеруші 16-шы ғасырдың соңғы жартысында дүниеге келіп, 17-ші ғасырдың алдыңғы жартысында қайтыс болған. Сүйегі Қалба тауының Қалба өзені аяғындағы қалың ақ шиге қойылған» деп жазылған. Осыған негізделгенде, бабасы Шеруші шамамен 1560-1570-ші жж. дүниеге келіп, 1630~1640-жж. дүниеден өткен деуге болады. Байтайлақ батыр 1781-ші жылы 78 жасында қазақ халқы қанды қырғын соғыстан айыққан жылдарда қайтыс болыпты. Шежіреші Шынай Рахметұлы келтірген деректе: «Ата таным» кітабында Шерушіден Киікбай шешен, Байтайлақ, Көбеген, Ақтай, Қырбас батырлар, Жылқышы, Сүкірбай үкірдайлар, Ерікбай, Бежеш, балуандар, Шектібай, Тоқты, Сегізбай бақсылар, Торғай, Пұшықсары, Бектас, Ұлтарақ, Құралай, Байбазар сияқты байлар шыққан» (2006 ж 19-б) дейді. Онымен қоса шеруші руынан шыққан батыр Шұбаш, Мөнгене, Бәтекен, Қожалақ, Қырыққанбас, Көрімбай, Сүлеймен, Келес; балуан Т.Әбдіғажы, О.Бақыт, Қ.Қажымұқан; бай Сақы, Бурылбай, Бектемірлердің де даңқы аңызға айналған. Яғни Байтайлақ шыққан шеруші руында бірнеше белгілі батырлар, би-шешендер шыққан.

Байтайлақ батыр жасаған заманда қазақты басқарған даңқты хан Абылай еді. Хан Абылай ескі дәуірлерден келе жатқан саяси дәстүрлерді ұстана білген беделді ел басқарушы болды. Абылай ханға қатысты шежірелік мұраларды хаттағандар қатарында М.-Ж. Көпейұлы, Қ. Халид, Ш. Уәлиханов, Г. Потанин. Шығыс тарихын зерттеген академик В. Бартольд Абылай хан XVIII ғасырдағы хандардың ішіндегі ең күдіреттісі болды деп жазған. Қазақ халқының тағдыры да аса тығырыққа тіреген атышулы «Ақтабан шұбырынды» кезеңін, хан Абылайдың жасаған дәуірін, сол кездегі тарихи жағдайды, шежірелік деректерде қалмақпен арада болған соғыстың көріністерін негізінен нақты әрі көркем бейнелеген. Мысалы, Әздембай сал былай суреттеп айтқан бар:

Қазақ жатты бостан-бос сол мекенде,
Әуелден құдайға құл, хаққа пән-да.
Жалайыр, қарақалпақ, қазақ, қалмақ,
Төртеуі жата берді бұл жапанда.

Қазақтың атақты тарихшы ғалымы М.-Ж. Көпейұлы (3), «қырық сан қара қалмақта «қонтажы» деген хан, он сан Оймауыт, тоғыз сан Торғауыт кәрі Аюке деген ханы болған. “Аюкенің ауыр қолы” атанған құба қалмақтың Қалдан Шерін деген ханы болған. Қаратауда, Шудың аяғында Уса, Серен деген жайсандары болған. Солардың тұсында қалмақ қазаққа таң атырып, күн шығармаған; шапқан, талаған. “Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама” заманы сол кезде болған” – дейді.

Абылай ханның өмір тарихы сол кезеңде қазақ халқының бірнеше елдермен дүркін-дүркін соғыстары болған мезгілді қамтиды. Бұл уақытта қазақ сарбаздары ақ қалмақ, қара қалмақпен де, ал күн батыс жағында құба қалмақпен қару тіресті. Қалмақпен арада болған осы соғыстың жалпы мәні жөнінде Әздембай сал Көтербайұлы тарихи өлеңдерінде былай айтады:

Аралас қазақ пенен қалмақ жатты,
Қалмақтар қазақтарға салмақ сапты.
Ханы бір басты кісі болды дағы,
Қазақты шауып алып, қарап жатты”, – деп.

Абылай туралы тарихи деректерді сараласақ, оның өзі мән-мазмұнына, жету жолына, сақталу қалпына, жасалу себебіне, айтылу мағыналарына қарай ішкі және сыртқы, мұрағаттағы немесе жеке қор даналары, жазба және ауызша, құжатталған, ресми, бейресми, әдеби, фольклорлық, хат алысу, естелік, хабарламалар болып жіктеле түседі. Абылай хан туралы мәліметтер қазақ, қырғыз, қалмақ шежірелерінде, орыстілді ресми құжаттарда, қытай елшіліктерінің немесе сауда-сатым хабарларында айтылады. Сондықтан бұл тарихи деректердің өзі жан-жақты, әр-тарапты болып қалыптасқан. Қазақ халқының әділ ел басшысына деген құрметін ақын, жыршылар өз дастандарына қосып толғаған. Сондай шежірелік дастанның бір нұсқасында:

Абылай үкім шашты талай елге,
Тоқта деп өмір етті осы жерге.
Орысша кароль, қазақша хан атанып,
Абылай жақсы жаман жетті шенге.
Жақсы хан Абылайдай табылмайды,
Абылайдың жақсы екенін білмегендер.
Ол лағнат, Тәңірісін де танымайды,
Жүрсе-түрса бағалы сондай қымбат.
Абылайды хан қойып адам болып,
Біздің қазақ қалмақты болды қуып, – дейді Әздембай сал.

Қазақ шежірелеріндегі бұл кезеңге байланысты мәліметтер негізінен қазақ халқының жоңғар шапқыншылығы, «Ақтабан шұбырынды» оқиғалары желісімен қатысты айтылады. Тарихи дәуірді уақыт тұрғысынан реттеуге орай қалыптасқан шежірелік дәстүрде осы екі ғасыр аты көп аталатын тарихи тұлғалармен байланыстырылады. Бұл тарихи дәуір шежірелік дәстүрде қазақ хандарымен қатар атақты Ақтамберді, Үмбетей, Бұқар сияқты өз дәуірінің тарихи шындығын жырға салған жыраулар болғаны белгілі. Жыр дәстүрінің өзі атқарған қызметі жағасынан шежірелік дәстүр жатқызғанымыз өте дұрыс. Шежірелік жады мен дәстүрлі тарихи сана осы маңызды әлеуметтік-мәдени қызметті атқарған жырау мен жыршы арқылы іске асқан. Мысалы, Бұқар жырау халықты жаудан сақтаған батырларды былай дәріптейді:

Қалданменен ұрысып,
Жеті күндей сүрісіп,
Абылайдың қасында
Бастарын бай тігісіп,
Сондай ауыр жорықта.
Қанды жаумен соғыста
Бірге болған батырлар
Мыналар еді егесіп:
Қарақерей Қабанбай,
Қанжығалы Бөгембай,
Беті қайтпас арыстар
Шақшақұлы Жәнібек,
Сіргелі қара Тілеуке,
Қарақалпақ Қылышбек,
Текеден шыққан Сатай, Бөлек,
Шапырашты Наурызбай,
Қаумен, Дәулет, Жәпек батыр қасында,
Бақ-дәулеті басында.
Сеңкібай мен Шойбек бар,

Таңсыққожа, Мамыт бар.
Қасқараудан Молдабай,
Қатарда жақсы қалдырмай,
Есенқұл (Айнақұл) батыр ішінде,
Өңкей батыр жиылып,
Абылай салды жарлықты.
Қалдан ханды қашырып,
Шеп салған жерін бұздырып,
Ұрысты қатты қыздырып,
Қасым ханның шешесі
Хан Абылай алған-ды.
Жабы деген қалмаққа
Тырнағын қатты батырды.
Бұзылып қалмақ кеткен соң,
Өңкей батыр жиыл деп,
Хан Абылай шақырды.
Бір төбеге жиылды,
Құм төбедей үйілді.
Бөліске олжа түссін деп,
Хан Абылай бұйырды.

Бұл тарихи толғау сөздері нақты деректермен де дәйектеледі. Сол 1730-1760-шы жылдардағы тарихи ірі оқиғаларды айтатын болсақ, 1730 жылы қазақ дербес жіктеліп, ру, жүз ішінде билердің өкімі күшейді, 1731 жылы Ресей өкіметі Кіші Жүздің кейбір аймақтарын отарлауын бастады, 1733 жылы Әбілмәмбет хан бастаған қазақ әскері ойраттарды ауыр жеңіліске ұшыратты, сол жылы Шарыштың басын алған жиырма жасар Абылай сұлтанның батыр атағы шықты. Тарихта 1739 жылы қалмақтар неше дүркін жалғасқан шабуылына көшіп тағы бір мәрте итеріп салуға тырысқанымен, Абылай бастаған қазақ қолы жауға жеңіс бермеді дейміз. Осындай тарихи мәліметті шежіредегі, тарихи дастандағы дерекпен өзара байланыстыру маңызды. Бұл тарихи дәуірдің сыры сол, қазақ халқы болсын, тыныш өмір сүрсін деген ниет танытып, екіара тиімді мемлекетаралық қарым-қатынас жасауды ойлаған қоңсы елдер болмады. Мағжан ақын:

Алыстан орыс, қытай – ауыр салмақ,
Жақыннан тыншытпайды қалың қалмақ.
Артында – ор, алдында – көр,
Дағдарған алаш енді қайда бармақ?! – дегені де сондықтан.

Халық шежіресі хан Абылай, Абылайдың жанындағы атақты билер, қаһарман батырлары туралы да, ұрпағы туралы да айтады: Мысалы: «Күлікте Наурыз балалары Шобалай, Шобай, Ақай, Төкей, Ерсімбек, Мәмек бар. Шобалайдан – Жәңке батыр, Өміртай. Жәңке батыр жүз төрт жас жасаған. Он төрт ұлға ата болған. Балаларының бәрі де өсіп-өнген. Абылай хан заманында болған билердің қақ маңдайы болған. Жалай мен Жәңке батыр да үш табылды дейтұғын Жәңке батыр осы» (М.-Ж.Көпейұлы). Хан Абылай айтқан екен, «Орта жүзде төрт тіреу бар» – деп. «Қаздауысты Қазыбек, Шақшақұлы Жәнібек, Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай», - деген.

1740 жылдың қыркүйек-желтоқсан айларында ойраттың Сарыарқаға жорығы басталып, 1741 жылдың қаңтар-наурыз айларында кезекті жорығы соғысқа ұласты. 1741 жылдың көктем-жаз мезгілінде хан Абылай ойрат шабуылын тойтарып, Жоңғардың ішкі аймақтарына жортуылдар ұйымдастырды, өрісін ұзартты. 1752 жылдың қазан айында екі жүз жылдық жоңғар-қазақ соғысының салмағы ойраттарға ауып, хан Абылай Аягөз-Нарын ұрысында ойраттардың негізгі күшін талқандады. 1753 жылы Қабанбай, Бөгенбай, Қаз дауысты Қазыбек, Шақшақұлы Ер-Жәнібек, Олжабай, батыр, Малайсары батыр, Мүйізді Өтеген, Жанатай батырлар қазақ қосындарын бастап, жоңғарға қарсы түйдек-түйдек жеңісті жорықтар жасады. 1754 жылдың күз айларында хан Абылай хан ойратты біржола талқандап, екі жүз жылға жалғасқан соғыста қазақты түпкілікті жеңіске жеткізді. 1755 жылдың көктем мезгілінде хан Абылайдың жоңғарды жуасыту жорығы тағы орын алды. 1756-1757 жылдары жоңғар-қазақ шайқастары шүршіт-қазақ соғысына айналып, 1756 жылы хан Абылай Қалмақ-Толағай, Аягөз ұрыстарында шүршіт-цин әскеріне ауыр соққы беріп, тактикалық және стратегиялық мағынадағы үлкен жеңіске қол жеткізді. 1757 жылы Цин патшалығының Қазақ Ұлысына қарсы жаңа жорығы басталды: ауыр шығынға

ұшыраған хан Абылай әскердің негізгі күштерін сақтап, кері шегінді. 1757 жылы Олжабай батыр қытайды ды алдап бір жерге жатқызып, астыртын үш жүздің атақты ерлерін жинап, қырғын соғыс ашуға кіріседі. «Онсан» қол жинайды. «Әмір сананың ізіне түсіп көрейік» – деп, қытай әскерін қырға шақырады. Қазір «Шүршіт қырған» деп аталатын Шідерті өзенінің аңғарында қытай әскерін қоршап, соғыс ашады, оларды тегісімен жусатып қырады. Олжабай қытайдың ауыр әскерін қиратып, елге аман-есен келгенде үш жүздің баласы қосылып ол кісіге арнап үлкен той жасайды. «Шүршіт қырған» қазір Қарағанды облысы, Осакаровка ауданының күншығыс бетіне тұр. Сол арада халық жиналып, «Онсан Орта жүзге ұран болған ер Олжабай» деген ат береді. Ол туралы тарихи жырларда:

Қолбасшы, ел ағасы ер Олжабай,
Жер-жерден қол жияды ер Бөгенбай.
Қарқабат, Қарауылмен Найман, Керей,
Келеді қыпшақтан олар Қошқарбай.
Ақылды, батыр кісі Сары, Баян,
Бәсентіін Малайсары ол данышпан,
Шақшақұлы атақты ер Жәнібек,
Қаракесек Қадырлы би ол Қазыбек.
Арғынға жаңа шыққан би Едіге,
Мейрамға ұран болған ер Олжабай– делінеді жырда.

1757 жылдың 15 мамыр күні хан Абылайдың сенімді өкілі Әбілпейіз сұлтан мен мәнжү-цин қолбасшысы Фу Дэ арасындағы уақытша бітім туралы Айдын-Су мәмлесі жасалды. 1757 жылдың 7 маусым күні Цин патшалығы өкілдері мен Абылай хан арасындағы Аягөз бітімі жасалды. 1757 жылдың қыркүйек-қазан айларында хан Абылай Бейжінге елшілік аттандырып, сол кезде тәуелсіз сыйластық туралы келісім жасалды. Ал 1760 жылдан соң қазақтар бейбіт жолмен ата жұрт Шығыс Түркістанға қайтадан қоныстана бастайды.

Қадыс Жанәбілұлы Байтайтақ батыр Бәйімбетұлы туралы мақаласында: «1770 жылдардан бастап ата мекенге барамыз деп қазіргі Ертіс өзенін өрлеп Алтай, Сауыр, Шіңгіл, Байтік тауларына дейін, Тарбағатай, Ұрқашар, Майлы, Жайыр таулары мен Құлыстай өңіріне және Баркөл, Еренқабырға өңіріне дейін мекендеп жасап жатқан халіқтың мол құрамы абақ керей ұрпақтары болды. Байтайлақ батыр Абылай хан басшылығындағы жоңғар шапқыншыларына қарсы соғыс кезіндегі Қабанбай, Бөгенбай, Наурызбай, Ер Жәнібек қатарлы қазақ батырларының бірі. Көпке аян, жоңғар шапқыншылары 1723-ші жылдан 1756-ші жылға дейін 34 жыл қазақ даласына көп рет шабуыл жасап, қазақтың үштен бірін қырғындаған естен кетпейтін аянышты тарихи оқиға болған. Бұл «Ақтабан шұбырынды», «Алқақол сұлама» деген атаумен тарихқа жазылып, қазақ халқының есіне өшпестей із қалдырды. Сол кезде қазақ даласының шығысы мен шығыс-солтүстігіне орналасқан керей, уақ, найман, арғын, албан қатарлы рулары жаудың алғашқы соққысына, Илақ батырмен 1723-жылдан бастап 18 жыл елін, мекенін қорғау жолында бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып жеңісті шайқастар жүргізген, жасы Байтайлақ батырдан он жас үлкен болса да оны ұран етуді қолдап, құрметтеп, халыққа үлгі болған ұлы адам. Оның зираты сол кезде дұшпанымен шайқас жасаған өңірі қазіргі Ақмола облысының Атбасар ауданындағы Ашыкөл ауылына қарасты «Киікбай адыры» аталған жерде тұр» деп жазады. Міне, тарихи деректер осылай сабақтасып жатыр.

Қадыс Жанәбілұлы келтіріп отырған тағы бір шежірелік дерек: «Айтқожа батыр Байкүшікұлы, 1731-ші жылы дүниеге келіп соғыс жылдарында ат жалы, түйе қомында ержеткен. Жоңғар шапқыншыларына қарсы соғыстың соңғы шешуші шайқасына 19 жасынан бастап жеті жыл қатынасып, көзге түсіп еңбек көрсеткендіктен, батыр атағы берілген. Ол 1770-жылдардан басталған ата мекенге бару жұмыстарын басқарушылардың бірі болған. Қазіргі Алтай аймағы Алтай қаласының Арал жайлауындағы Моңғолияға асатын Дарқан асуы деген жерде жер таласының қақтығысында 1808-ші жылы 77 жасында құрбан болып, өсиеті бойынша сол асудың Жүңгоға қараған күнгеіндегі ат жолдың шығыс жағындағы тас бейтке жерленген».

Енді бір маңызды шежірелік мәліметті келтірген мәдениет қайраткері, дүниежүзілік Шыңғысхан академиясының академигі, ақын-жазушы Шынай Рахметұлы: «тарихи деректерге жүгінсек Абылай ханмен, Ер Жәнібек, Қожаберген батырлармен бірге моңғолдың азаткер қолбасы Әмірсана мен (1720-1755) достасқан Байтайлақ батыр дарабоз Қабанбай, уақ Барақ батырлармен қарулас болып жоңғар басқыншыларын талқандаған – деп жазады. 1728 жылы жоңғардың бетін алғаш қайтарған Бұланты шайқасында ерлігімен танылған, 1750 жылдардағы жоңғар мен шүршітке қарсы ұрыстарда да батыр

серіктерімен үзеңгілес жүрген. Әмірсананың Абылай хан, Ер Жәнібек, Байтайлақ, Қожаберген батырлармен достасқаны туралы моңғол ғалымы Ишжамцның «Моңғол халқының 1755-1758 жылдардағы тәуелсіздік жолындағы күресі» кітабында (Улаанбаатар, 1962 ж) және «Цин мемлекетінің хан сарайы жылнамаларында» (Күйтін, 2009 ж, 1-40-б) жазылған. Сол Әмірсана дәнекерлік үшін қазақ қолбасшыларымен андаласып, анттасып ұл, қыздарын бергендігі туралы аңыз ел аузында сақталып келеді. Ақиқатында ол аңыз емес, Әмірсананың Қожабергенге берген баласы Мұлтардың ұрпақтары қазірде Шыбарайғыр руы ішінде, Байтайлаққа берген Лабасының ұрпақтары Шеруші Саңырау ішінде бір-бір әулет болып өркен жайып келеді» - дейді.

Сондай-ақ, Байтайлақ батыр туралы мақала жазған Сұлтан Тәукейұлы: «Байтайлақ Ақтабан шұбырынды жылдары шығыстан шабуылдаған Жоңғар шапқыншыларының алдын тойтару үшінгі жанкешті күрес күндері ерен ерлігімен көзге түседі. Жауға қарсы күресе жүріп Шеруші елін Сыр, Есіл, Нұра бойына бастап, уақытша орнықтырады. 1724 жылы Сыр бойынан Ұлытауға дейін жер шалып, орайлы қоныс іздеп, ақыры көштің алдын Орға бұрып, үркін-қорқын, жұт-жұпырдан елін аман алып шығады. Ор өзені бойында батыс Сібірден қыспақтаған орыс отаршыларына қарсы күрескен Ашамайлы керей мен уақтың қолына қосылып, отаршылардың бетін қайтару үшін шайқасады... 13 жасында ту ұстап, тұлпар мініп, батыр атасы Құтымбеттің жолын қуып, өз әкесі Бәйімбетпен үзеңгілес жүрген. Орда бұзар 35 жасында үш жүздің басы қосылған Ордабасы кеңесін ет құлағымен естіп, 1728-1730 ж.ш. Аңырақай (Қалмақ қырылған), Бұланты, Шідерті, Текелі, 1740-1750 жылдары Аягөз, Ақшәулі, Алатау шайқастарында Шеруші қолын бастап, ерлікпен шайқасқаны туралы естеліктер ел аузында сақталған. Ер Жәнібек таныла бермеген жылдары Керей қолынан әуелгі кезекте жекпе жекке Байтайлақ пен Шақабай екеуі шығып, Жабай, Жобалай батырлар келесі кезекті алады екен» - деп жазады.

Батырдың көрсеткен ерлігі туралы мынадай мәлімет келтіреді: «Аягөз шайқасында үш аты бірінен соң бірі оққа ұшса да туын құлатпай жаяу соғысады. Тағы бір шайқаста қолының қатары сиреп, жауға қораш көрінетінін сезген Байтайлақ: «Батыр болсаң бопсаға шыда» деп, әйелдерді еркекше киіндіріп, әйел, бала демей атқа қондырып, оларды қолдың артына қойып, топ көбейтіп, өзі қолдың алдына шығып шолан тартып, жаудың батырын жекпе-жекке шақырады. Сол жолы жаудың 3 батырының басын қанжығасына байлап, 11 сарбазын жайратады. «Қара қорым» қолдың айбарынан жасқанып, жүрегі шайлыққан жоңғар қолы шегініп қаша жөнеледі. Жоңғарлар да Байтайлақ батырды «Айтқанында тұратын, Алысқанын жығатын, досына да, жауына да ерлігі танылған ер азамат» деп мойындайды екен. «Қысылтаяң шақта Ер Жәнібек өзінің екі жақ қанатына Байтайлақ пен Шақабай батырдың қолын орналастырып, алға ұмтылғанды екеуі жаудың шебін жас қияқтай жапырып өтеді» дейтін бұрынғылардың әңгімесі бүгінгі күндері аңызға айналған. Ер Жәнібек Абылайдың оң тізесінен орын алуына да жебеуші болып, қасына еріп, Абылайға дәт айтушылардың алдында Байтайлақ бастаған батырлар болады.

Өз кезінде, әрине, ол дәуір туралы аңыздар мен тарихи әңгімелер әлде қайдай молырақ та болған болар, бірақ одан кейінгі уақыттың оқиғалары халық санасында, халықтық жадыда жақсырақ сақталған. Дегенмен де XVII–XVIII ғасырларда бұл тарихи аңыздарды ұжымдық санада берік ұстаған білім жинақтаушылар болды. Бізге сақталып жеткен аңыздар мен өлеңдер әр дәуірде орын алған оқиғалар бойынша қалыптасқан ауызша тарихи әңгімелер үлгілерінің азғана болса да құнарлы бір бөлігі. Солардың біршамасы XVIII ғасырдың ортасынан бастап XX ғасырдың басына дейін еңбек еткен, яғни революцияға дейінгі орыс авторларының жазбаларына да ілікті.

XVIII ғасырдың ауызша тарихи дәстүрінің репертуарында қазақ халқының жоңғар басқыншыларына қарсы ұлт-азаттық күрес тарихы ерекше суреттеледі. Абылай заманындағы жаугершілік туралы әңгімелер: «Ақтабан шұбырынды»; «Бұланты шайқасы»; «Қалмақ қырылған»; «Шүршіт қырылған»; «Қырғыз қырылған»; «Талқан соғысы»; Абылай хан заманындағы батырлар; Ботақан әңгімесі: «Абылай аспас Сарыбел», «Ақтау бекінісін алу соғысы» және т.б. бар. Байқасак, шежіре деректеріндегі XVIII – XIX ғғ. қазақ рулары туралы және олардың орналасуы, сондай-ақ этностық ұйымдасу мен руаралық қатынастар да біршама жеке зерттеулерге лайық мәселелер.

Сонымен, қазақ батыры – айбатты қаһарман, жігерлі, асқан рухты жан жаужүрек ер, зор күш-қайраттың иесі әрі айбынды ерен жауынгер. Батырлық қасиет ел қамын ойлау, жер мен елді жаудан қорғау үшін жанын қиюға әзірліктен туады. Батырлар жауын жену үшін түрлі әскери амал-айланы қолдана алатын болған. Батырлар басқыншылық заманда жаугершілік, ел қорғау қызметін жүзеге асырса, бейбіт мезгілде рубасылық қызмет атқарып, елдің әлеуметтік-саяси өміріне белсенді араласқан. Билермен, ақсақалдармен бірлесе ел мүддесі үшін ханға қызмет жасаған. Хан сайлауда,

басқа да жиындарда батырлардың қатысуы міндетті болған, олардың даусы маңызды саналған. Елшілік, жаугершілік делегациялардың құрамында атақты батырлар болған. Әсіресе XVIII ғ. жоңғар шапқыншылығына қарсы ұйымдастырылған ұлт-азаттық күресте батырлардың маңызы өте жағары болды. Атап айтсақ Шұбыртпалы Ағыбай, Қанжығалы Бөгенбай, Шақшақ Жәнібек, Уақ Баян, Бәсентиін Малайсары, Қаракерей Қабанбай, Балтакерей Тұрсынбай, он сан Орта жүзге ұран болған сүйіндік ер Олжабай, Ағынтай, Қарасай, Наурызбай және, т. б. батырлардың жасаған ерліктері халықтың есінде сақталды. Қазақ халқының тағдыр-талайында батырлықтың үзілмеген тұтас тарихы бар. Байтайлақ батыр Бәйімбетұлының (1703-1781) өмір тарихы да соның бір айғағы болып табылады.

Альжанова Э.Е.

КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬНОЕ ДЕЛО КАЗАХСТАНА В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА

Культурно-просветительному делу на местах придавалось особое значение. Учреждения этой сети охватывали все население в национальном, социальном, экономическом отношении, поскольку они были весьма разветвленными. Библиотеки, избы-читальни, красные юрты, дома крестьянина и др. были подчинены цели не только просвещения широких масс, но и их политического воспитания. Большую роль приобретало профтехническое образование, направленное на подготовку кадров новой политической системы советского государства, отражавших его интересы и потребности. В позитивном плане можно рассматривать инициированный правительством процесс коренизации государственного аппарата. Однако, в действительности реализация коренизации оказалась весьма далекой от изначально провозглашенных идей. По сути, она продолжала русификаторскую политику и не способствовала сохранению национального языка местного народа.

В резолюции «Об очередных задачах партии в национальном вопросе», принятой на X съезде говорилось: «...задача партии состоит в том, чтобы помочь трудовым массам невеликорусских народов догнать ушедшую вперед центральную Россию, помочь им ... развить у себя прессу, школу, театр, клубное дело и вообще культурно-просветительные учреждения на родном языке». Было решено уделить больше внимания таким сферам духовной культуры, как театр, музеи и печать. Однако, на первый взгляд относительно свободные стороны культурной жизни народов, оказались под неукоснительным контролем государства. Снова стала сказываться политика приобщения, даже таких самобытных проявлений национальных культур к общей культуре, способной, по представлениям новых властей, сблизить представителей разных народов и народностей.

В дореволюционное время в Южном Казахстане не было театров, кинотеатров, клубов, изб-читален, библиотек. Наряду с организацией сети учреждений образования, в исследуемый период в регионе шла активная работа по созданию культурно-просветительных учреждений – домов культуры, клубов, библиотек, кинотеатров. Понятно, что большинство учреждений культурного назначения располагалось, прежде всего, в городах. В 30-е гг. XX века во всех городах Южного Казахстана была сформирована сеть учреждений культуры стационарного типа. К примеру, в г. Арыси вблизи привокзального района сформировался своеобразный культурно-общественный центр, в котором расположились клуб железнодорожников, Дом учителя, Дом молодежи, библиотека и объекты коммунального назначения – гостиница, ресторан и т.д. [1, с.16].

В г. Чимкенте в 1934 г. имелось 6 учреждений клубного типа, 4 постоянных киноустановки, 14 массовых библиотек [2, с.21].

Следует отметить и то, что изжитие элементов, определявших существо национальных культур, происходило одновременно по всем направлениям. Родной язык казахского народа, в результате несостоявшейся коренизации и введения в делопроизводство местного языка, оказался подвергнутым русификации с включением в него огромного количества русских слов и оборотов. Казахи, как и проживавшие здесь представители других народов, стали забывать обряды, веками сложившиеся обычаи, из обихода стали выходить национальные жилища, убранства, предметы быта. Было покончено с другими сторонами материальной и духовной жизни населения, в том числе с религией. А кроме того, недавно появившиеся элементы культур, такие как театр, живопись, наука, печать также оказались подчиненными господствовавшей всеобщей идеологии. Область человеческого таланта,